

Magdalena Czachorowska

WARIANTY SUFIKSÓW *-IN / -INO, -OW / -OWO, -SK / -SKO* W NAZWACH MIEJSCOWYCH NA TLE APELATYWNYM

Trzy sufiksy, o których będzie mowa, charakteryzują się wspólnymi cechami, co upoważnia do rozpatrywania ich łącznie.

Po pierwsze, wszystkie tworzyły zarówno nazwy pospolite, jak i nazwy własne, były więc czynne na obu płaszczyznach leksykalnych, apelatywnej i onomastycznej.

Po drugie, pola semantyczne budowanych przez nie zarówno nazw własnych, jak i wyrazów pospolitych najczęściej pokrywają się, często nawet są tożsame.

Po trzecie wreszcie, wszystkie z omawianych sufiksów występują w więcej niż jednym wariantach rodzajowym.

Sufiks *-in / -yn* ← **-inъ* na gruncie apelatywnym tworzył przede wszystkim przymiotniki przynależnościowe, dzierżawcze, odrzeczownikowe. Pierwotnie urabiane one były od rzeczowników żeńskich, deklinacji **-a, *-ja, *-i* (por. Rospond 216, Klemensiewicz 228). Formacje z tymi sufiksami odnajdziemy wśród rzeczowników pospolitych (*macierzyn, siostrzyn, dziewczyn, sędzin*), żeńskich nazw pospolitych i własnych, utworzonych od imienia lub zawodu męża, np. *Sapieżyna, wojewodzina*. Zakres używalności tego sufiksu jako komponenta przymiotników dzierżawczych zmniejszył się w stosunku do okresu staropolskiego, bowiem jego funkcję przejęły bardziej precyzyjne syntaktycznie konstrukcje dopełniaczowe oraz wyrażenia przyimkowe (por. Rospond 216). Sufiks ten tworzył także nazwy odśrodkowe – określenia identyfikujące przedmiot (częściej osobę) od jego terytorialnego pochodzenia, np. *Rusin, Litwin, Tatarzyn, Greczyn, Turczyn, Sasin* (por.

Klemensiewicz 203), nazwy materiałowe, zwłaszcza nazwy różnych rodzajów mięsa i drzewa od podstawowego rzeczownika lub przymiotnika (w tym wypadku formant występował w formie żeńskiej), jak dębina, cielęcina oraz nazwy wytworu, będące rzeczownikami odczasownikowymi utworzonymi często od imiesłowu biernego, nazywające wytwór, wynik, rezultat wykonywanej czynności, np. danina, siekanina (por. Klemensiewicz 212).

W toponimii sufiks ten był początkowo bazą nazw dzierżawczych (podobnie jak i na płaszczyźnie apelatywnej), utworzonych od:

- imion jednoczłonowych (*Bakocino* od *Bakota*),
- słowiańskich hipokorystyków (*Borucino* od *Boruta* od *Borzysław*),
- imion chrześcijańskich (późniejsze w porównaniu z wcześniej wymienionymi – *Antonin*),
- imion dwuczłonowych (rzadkie w toponimii – *Dalewujin* od *Dalewuj*),
- nazwisk na *-ski* (*Rywocino* od *Rywocki*),
- imion staropruskich i niemieckich (*Tawcino* od *Tautis*, *Ciemino* od *Zahmen*)¹.

Obok nazw dzierżawczych od XII wieku formant *-in* budował też nazwy topograficzne, np. *Wilczyn* (od bazy zwierzęcej, przymiotnika *wilczy*), *Wolin* (od bazy wodnej *vol-*), *Czernin* (od bazy ziemnej, *czarna* [ziemia]).

Według H. Górnowicza o produktywności tego przyrostka możemy mówić w zasadzie tylko do XVI wieku włącznie, później używano go sporadycznie.

Sufiks, o którym mowa, tworzył nazwy najczęściej w rodzaju nijakim na *-ino* i męskim na *-in*, znacznie rzadziej w rodzaju żeńskim na *-ina*.

¹ Por. H. Górnowicz, *Wstęp do onomastyki*, Gdańsk 1988, s. 55.

Stąd nazwy typu Kościerzyna należą do rzadkości (por. Górniewicz 55)².

Przyrostek *-ov* (*-'ev*) ← **-ovъ* jest formantem o podobnym znaczeniu co *-in*. Tworzył bowiem także przymiotniki o znaczeniu genetivu possessoris, przymiotniki dzierżawcze od rzeczowników. Różnice pojawiają się pod względem łączliwości i produktywności. Pierwotnie łączył się tylko z rzeczownikami rodzaju męskiego **-ŭ*-tematowymi, lecz „już w okresie prasłowiańskim *-ov* derywuje przymiotniki nie tylko od rzeczowników *-ŭ*-tematowych, lecz także od pozostałych tematów męskich, w tym także miękkich, co stało się przyczyną oboczności *-ov* / *-'ev*”³.

Toponimy z sufisem *-ov* zaliczamy do nazw topograficznych. Najwięcej z nich utworzonych było od bazy roślinnej (*Grabowo* od *grab*), ziemnej, wodnej, zwierzęcej.

Obok tej kategorii nazw miejscowych formant ten fundował także tzw. nazwy pamiątkowe, np. *Wejherowo*, *Radziwiłłowo*.

Jednak najliczniej reprezentowane są nazwy miejscowe dzierżawcze. Były one tworzone (podobnie jak nazw z *-in*) od:

- imion jednoczłonowych (*Lisowo* od *Lis*),
- słowiańskich hipokorystyków (*Bądkowo* od *Bądek* od *Będziciech*),
- imion chrześcijańskich (późniejsze, np. *Michałowo*)
- imion obcych (*Sunowo* od pruskiej nazwy osobowej *Sunis*, *Hopowo* od niemieckiej nazwy osobowej *Hoppe*),
- słowiańskich imion dwuczłonowych (*Kocborowo* od *Chociebor*),
- nazwisk na *-ski* (*Matemblewo* od *Matemblewski*)⁴.

² Górniewicz dzieli pod względem stratygrafii rodzajowej jedynie Pomorze.

³ F. Nieckula, *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław 1971, s. 334-335.

⁴ Por. Górniewicz, op. cit., s. 54.

Zdaniem Górnowicza nazwy miejscowe z sufiksami *-ov*, *-owa*, *-ovo* są najliczniejszą grupą nazw miejscowych na Pomorzu Gdańskim (por. Górnowicz 54). Z tym, że najczęściej spotykamy toponimy w rodzaju męskim, dalej nijakim, najrzadziej w rodzaju żeńskim na *-ova*.

Innym formantem produktywnym zarówno na gruncie apelatywnym, jak i toponomastycznym był formant *-sk* ← **ьskъ*. Ten prastosłowiański formant był twórcą odrzeczownikowych przymiotników. Na gruncie apelatywnym, podobnie jak w wypadku poprzednich sufiksów, jego podstawowa funkcja sprowadzała się do funkcji przynależnościowej, np. *niebieski* to przynależny do nieba (por. Rospond 220). Obok formacji przynależnościowych formant *-sk(o)* tworzył nazwy o znaczeniu pejoratywnym, czemu towarzyszy często funkcja augmentatywna, np. *cielsko*, *łapsko*, *babsko* (por. Klemensiewicz 222).

W toponimii sufiks *-sk(o)* tworzył nazwy kulturowe mówiące ogólnie o osadnictwie oraz nazwy topograficzne. Toponimy na *-sk(o)* nazywają zazwyczaj stare grody i pochodzą często od nazw rzek, nad którymi te grody leżą, np. *Bielsko* od rzeki *Biała*, *Stupsk* od rzeki *Stupia* (por. Górnowicz 46), mogą też pochodzić od apelatywów (*Górsko* od *góra*, *Dolsko* od *dół*).

Wszystkie omówione wyżej sufiksy na polu apelatywnym tworzą więc formacje przymiotnikowe, dzierżawcze. Najczęściej funkcja ta przeniesiona jest wtórnie na grunt nazewniczy. Wszystkie też były aktywne na płaszczyźnie toponomastycznej.

Omówione wyżej sufiksy występują w nazwach miejscowych przynajmniej w dwóch odmiankach: męskiej (z wygłosem spółgłoskowym, konsonantycznym) *-in* / *-yn*, *-ov* / *-ev*, *-sk* lub nijakiej (z wygłosem wokalicznym, samogłoskowym).

Wariant *-sko* był początkowo dominujący w Wielkopolsce. Od połowy XIII wieku do połowy wieku XIV wielkopolski sufiks (a wła-

ściwie jego wariant) zaczyna szerzyć się w innych dzielnicach kraju, aż do całkowitego wyparcia wariantu *-sk* z terenów Małopolski i Śląska⁵. „Natomiast na Mazowszu i na Pomorzu ekspandujące z Wielkopolski *-sko* poniosło klęskę i ostatecznie zwyciężyło rodzime *-sk*”⁶. Można więc przyjąć, że bardziej ekspansywny w toponimii (mimo porażki na terenie Pomorza i Mazowsza) jest wariant z wygłosem samogłoskowym (wielkopolski rodowód dominującego w nazewnictwie sufiksu *-sko* był jednym z argumentów zwolenników teorii wielkopolskiego rodowodu polskiego języka literackiego – por. Kuraszkiewicz 48).

Także w wypadku pozostałych formantów wydaje się, że wygłos samogłoskowy był dominujący. Górniewicz w swej monografii, podaje, że najliczniejszymi nazwami miejscowymi były te w formie nijakiej z wygłosowym *-o* (por. Górniewicz 55, tu zarówno *-ovo*, jak i *-ino*). Dane zaczerpnięte z Górnwicza dotyczą tylko terenu Pomorza i Wielkopolski. Co prawda z terenu Małopolski szerzył się spółgłoskowy *-in* (typ *Korczyn*), który wypierał wielkopolsko-pomorski odpowiednik *-ino*, jednak nie zmienia to faktu, że wariant samogłoskowy był na znacznym obszarze kraju (Pomorze i Wielkopolska) dominujący.

W. Mańczak zauważa, iż przewaga nazw miejscowych z samogłoskowym wygłosem na terenie Wielkopolski i Mazowsza jest połączona z dążnością do przeciwstawienia nazw grodów (w tym przypadku mamy do czynienia z formantem *-ov*, *-in*: *Czarnków*, *Garwolin*) nazwom wsi – wygłos samogłoskowy: *Wieliszewo*, *Powsino*⁷.

⁵ O stratygrafii przyrostka pisze m. in. S. Rospond w *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -bsk-*, Wrocław 1969.

⁶ H. Górniewicz, op. cit., s. 46.

⁷ W. Mańczak, *Uwagi o nazwach miejscowych Pomorza Gdańskiego*, [w:] *Konferencja Pomorska (1954). Prace Językoznawcze*, Warszawa 1956, s. 175.

Dystrybucja sufiksów tłumaczona jest też rodzajem gramatycznym członu utożsamiającego⁸ (por. Nieckula 358), ponieważ „nazwy dzierżawcze z przyrostkami *-in*, *-ov* do XVI wieku były odczuwane po prostu jako przymiotniki odimienne, jako pierwsze człony zestawień, przy czym człon utożsamiający był najczęściej opuszczany jako domyślny”⁹. Podobne stanowisko zajmuje Górniewicz, uważając, że toponimy z tymi sufiksami były przymiotnikami określającymi domniemane lub rzeczyste rzeczowniki typu *osiedle*, *pole* (por. Górniewicz 54).

Jednak rodzaj gramatyczny członu utożsamiającego nie tłumaczy w sposób wystarczający dominacji typu nijakiego z wygósem samogłoskowym w toponimii (szczególnie na terenie Wielkopolski i Pomorza). Poza tym na terenie Polski występują obocznie nazwy wsi i miast z wygószymi *-in* / *-ino*, *-ov* / *-ovo*, *-sk* / *-sko*¹⁰:

Adamowo – 17 wsi, m.in. w daw. woj. ciechanowskim, konińskim, płockim (Rymut I 4-6)

Adamów – 36 wsi, m.in. w daw. woj. chełmińskim, piotrkowskim, sieradzkim (Rymut I 4-6)

Aleksandrowo – 16 wsi, m. in. w daw. woj. bydgoskim, pilskim, włocławskim (Rymut I 12-15)

⁸ Człon utożsamiający decydował także na przykład o sposobie latynizacji nazw polskich. Jeżeli członem tym były takie określenia, jak: *oppidum*, *castrum*, *castellum*, *monasterium* zlatynizowany toponim otrzymywał końcówkę *-um* (przede wszystkim dla nazw rodzaju męskiego w wygósie spółgłoskowym twardym) lub *-ium* (wygóś spółgłoskowy miękki), jeśli członem utożsamiającym były *civitas*, *urbs*, *villa*, *arx* wtedy nazwa po latynizacji kończyła się na *-a* lub *-ia*. Por. E. Breza, *Sposoby latynizacji polskich nazw miejscowych*, [w:] *Materiały z IV Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej. Prace językoznawcze Uniwersytetu Gdańskiego Nr 10*, Gdańsk 1984, s. 97-102.

⁹ F. Nieckula, op. cit., s. 355.

¹⁰ Materiał przykładowy pochodzi z *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, pod red. K. Rymuta, t. I-II, Kraków 1996-1997.

Aleksandrów – 44 wsie, m.in. w daw. woj. częstochowskim, piotrkowskim, warszawskim (Rymut I 12-15)

Anielino – wieś w daw. woj. szczecińskim (Rymut I 25)

Anielin – 16 wsi, m. in. w daw. woj. ciechanowskim, piotrkowskim, sieradzkim (Rymut I 24-25)

Augustowo – 11 wsi, m. in. w daw. woj. bydgoskim, ciechanowskim, gdańskim (Rymut I 40-41)

Augustów – 8 wsi, m. in. w daw. woj. ciechanowskim, radomskim, suwalskim (Rymut I 41)

Babino – 2 wsie, w daw. woj. białostockim, poznańskim (Rymut I 50)

Babin – 10 wsi, m.in. w daw. woj. konińskim, sieradzkim, szczecińskim (Rymut I 49).

Wariantywność sufiksów wskazywałaby, że na przykład *Adamowo* z dawnego województwa konińskiego łączyło się z innym członem utożsamiającym, niż *Adamów* z piotrkowskiego, a przynajmniej oba człony utożsamiające różniły się rodzajem gramatycznym. Przy zamkniętym i ograniczonym zbiorze leksemów mogących wystąpić w funkcji tego członu jest to mało prawdopodobne, choć możliwe. Wątpliwości narastają jednak w sytuacji, gdy na przestrzeni wieków nazwy miejscowe zapisywane były raz, na przykład, z formantem *-in*, innym razem z formantem *-ino*. Nie można tego faktu łączyć przecież ze zmianą utrwalonego w świadomości użytkowników języka pierwszego członu nazwy:

Adamów, wieś w daw. woj. konińskim, zapisy: *Adamowo* 1827, *Adamów* 1880 (Rymut I 5)

Adamów, wieś w daw. woj. radomskim, zapisy: *Jadamowo* 1576, *Adamow* 1783 (Rymut I 6)

Aleksandrowo, wieś w daw. woj. białostockim, zapisy: *Alexandrow* 1793, *Aleksandrowo* 1794 (Rymut I 12)

Babin, wieś w daw. woj. konińskim, zapisy: *Babino* 1245, 1251, *Babyn* 1357 (Rymut I 49)

Babino, wieś w daw. woj. białostockim, zapisy: *Babin* 1480, *Babino* 1569 (Rymut I 50)

Busko-Zdrój, miasto w daw. woj. kieleckim, zapisy: *Buzsk*, *de Buzesk* 1190, *Busko*, *Buszk* 1287, *Busko* 1405, *Busko*, *Buschko* 1470-1480 (Rymut I 464)

Budziska, wieś w daw. woj. katowickim, zapisy: *Budzisk* 1743, *Budzi-sko* 1845 (Rymut I 437)

Daleszyn, wieś w daw. woj. leszczyńskim, zapisy: *Dalesino* 1300, *Daleszino* 1401, *Dalieszino* 1580, *Daleszyn* 1846 (Rymut II 254).

Wybór wariantu na *-o* mógł być spowodowany dążnością do odróżnienia formacji toponimicznych (o funkcji przymiotników przynależnościowych) od apelatywów dzierzawczych, utworzonych za pomocą tych samych sufiksów, typu *matczyn*, *mężów*, ponieważ nie było żadnej formalnej różnicy między apelatywami a nazwami własnymi, upowszechnił się dominujący w nazwach miejscowych typ z wygósem samogłoskowym na *-o*. Proces ten przyspieszał strukturalizację przyrostków toponimicznych, formalne odróżnienie nazw własnych od pospolitych (przy tej samej funkcji na obu płaszczyznach). Analogicznie przebiegał ten proces w przypadku sufiksu *-sko*. Formy w rodzaju nijakim (dominujące) przyspieszały strukturalizację formantu.

Po dokonaniu się strukturalizacji możliwy był powrót do wariantu spółgłoskowego, ponieważ zatarło się pierwotne dzierzawcze znaczenie formacji nazewniczych.

Bibliografia

- Breza E., *Sposoby latynizacji polskich nazw miejscowych*, [w:] *Materiały z IV Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej. Prace językoznawcze Uniwersytetu Gdańskiego Nr 10*, Gdańsk 1984, s. 97-102.
- Górniewicz H., *Wstęp do onomastyki*, Gdańsk 1988.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński, Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981.
- Kuraszkiewicz W., *Polski język literacki*, Warszawa 1986.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, pod red. K. Rymuta, t. I-II, Kraków 1996-1997.
- Mańczak W., *Uwagi o nazwach miejscowych Pomorza Gdańskiego*, [w:] *Konferencja Pomorska (1954). Prace Językoznawcze*, Warszawa 1956, s.175-189.
- Nieckula F., *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław 1971.
- Rospond S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1979.

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt örtliche Namen mit *-in / -ino, -ow / -owo, -sk / -sko* im Suffixteil. Die Analyse hat bezweckt, die Frage zu beantworten, was über die Verteilung der Abarten von Suffixen und über die Dominanz der einzelnen Varianten auf dem Gebiet Großpolens und Kleinpolens entschied. Das Problem lösen hilft die Wahrnehmung von Funktionen der gegebenen Suffixe auf der Basis der Appellativa.